

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi
The Journal of International Social Research
Cilt: 4 Sayı: 16 Volume: 4 Issue: 16
Kış 2011 Winter 2011

12 MART ROMANI *BİR DÜĞÜN GECESİ*'NDE AYŞEN KARAKTERİNİN YABANCILAŞMASI
THE ALIENATION OF AYŞEN'S CHARACTER IN THE MARCH 12TH NOVEL 'A WEDDING NIGHT'

Ahmet ALVER*

Özet

Bu çalışma, Adalet Ağaoğlu'nun *Bir Düğün Gecesi* romanının ana kahramanlarından biri olan Ayşen'in 'yabancılaşma' olgusunu, 12 Mart 1971 askeri müdahalesi sonrası dönemin sosyo-politik şartlarını da göz önünde tutarak analiz edecektir.

Anahtar Kelimeler: Yabancılaşma, Yalnızlık, Askeri Müdahale, Aile, Burjuva, Kapitalizm.

Abstract

This study will analyse the criterias which lead to alienation of Ayşen one of the prominent characters in Adalet Ağaoğlu's novel 'A Wedding Night'. At the same time, it will also consider the social and political conditions of the period after 12 March 1971 military intervention portrayed in the novel.

Key Words: Alienation, Isolation, Military Intervention, Family, Bourgeois, Capitalism.

Giriş

12 Mart 1971 askeri müdahalesinin öncesi ve sonrasında yaşananları ele alarak, 1970'ler Türkiye'sinin bilinmeyen yanlarına edebi bir perspektiften etkili bir dille ayna tutmaya çalışan romanlara genel bir ifadeyle '12 Mart Romanları' denmektedir. 1968 yılında Avrupa'da ortaya çıkan ve kısa sürede Türkiye'ye de yayılan öğrenci hareketleri bir nevi ufukta görülen muhtıranın zeminini hazırlamıştı. Patlak veren olaylar neticesinde ülke gergin günler yaşamış; olaylar önce basit şekliyle karşıt görüşlü üniversite gençliği arasında kendini göstermiş, sonrasında da bu sokak kavgaları silahlı bir mücadele haline dönüşmüştür. Sokaklar, karşıt görüşlü gençler arasında taşlı, sopalı, hatta silahlı bir savaşa sahne olurken kısa bir süre sonra olaylara kan bulaşmış ve neticesinde ölümlerle sonuçlanan büyük toplumsal olayların kapısı aralanmıştır. Politikacıların meseleleri çözmedeki yetersizliği, yapıcı ve çözümçül bir siyasetin yürütülememesi, askeri bir kez daha kışlasından çıkmaya zorlamış ve ardından müdahaleyi getirmiştir. Tüm bu olayların sonucu olarak da baskınlar, hapishaneler, işkenceler ve sorgulamalar peş peşe gelir.

Tarihsel anlamda yaşanan ve hayatın her kademesini derinden etkileyen bu denli büyük bir sarsıntının edebiyat dünyasına yansımaması ise elbette düşünülemezdi. Artık edebiyata, özellikle de roman türüne daha önce örneğini hiç görmediğimiz işkence konusu hakim olmaya başlamış, bir nevi politikanın edebiyata bulaşmasının önü açılmış olur. Aslına bakılırsa politik roman bizde ilk 12 Mart romanlarıyla değil, Tanzimatın ilanı ile doğar ve günümüze kadar devam eder. Tarihsel tabloya dikkatlice bakıldığında anlaşılacaktır ki Türkiye, Tanzimat'tan beri hep toplumsal, politik ve tarihsel bir değişim sürecinin içindedir. Murat Belge de, politik romanın doğuşuna dikkat çektiği yazısında, Türk entelektüelinin Batı'daki benzer bir politikadan bezmemiş, yılmamış olduğunu; çünkü Tanzimat'tan bu yana bir toplumsal değişim sorunuyla karşı karşıya kaldığını ve bu sorunun aydınların kendileri için hayati önem taşıdığı vurgusunu yapar. (Belge, 1994: 68)

12 Mart romanlarının büyük çoğunluğu, mevcut kapitalist sisteme alternatif, devrimci sol politika etrafında yoğunlaşan muhalif bir tarz ve değişimin arzularıcısı konumundadır. Fakat, politik ideolojinin sağ kulvarında yer alan Tarık Buğra ve Emine İşinsu gibi yazarlarla, bu trajik dönemi hiçbir

* The University of Manchester, Ahmet.Alver@postgrad.manchester.ac.uk

tarafa gönderme yapmaksızın siyasi baskılardan çekinerek eserlerinde tarafsızca işlemiş yazarları da yok saymak doğru değildir. Şu da bir gerçektir ki '12 Mart romanları' daha çok sol kanattan beslenen romanlar olarak kabul edilmiş ve dolayısıyla da sol ideolojiye mensup devrimci entelektüel ve gençlerin yaşadıklarını konu edinen romanlar kapsamında ele alınmıştır. Bu bağlamda eleştiriler de siyasi fikirlerin romanlarda yansımaları dikkate alınarak yapılmıştır. Birçok romanda yer alan ana karakterlerle, romanı anlatan üçüncü kişinin siyasi görüşünün özellikle yazarınkiyle örtüşüyor olması eserleri doğrudan ideolojik bir yöne taşıyarak politik bir yaklaşımla değerlendirilip eleştirilmelerine sebep olmuştur.

Bu romanlarda olaylar, genel itibariyle İstanbul, Ankara ve İzmir çevresinde ele alınmakta, ,mevcut düzene -kapitalizme- başkaldıran devrimci gençlik, düzeni korumakla görevli olan emniyet güçleri ve devlet yanlısı aşırı milliyetçi sağcı gruplar ile gündelik hayatını idame ettirme mücadelesi içinde olan sıradan halk ekseninde aktarılmaktadır. Özellikle sol yelpazede dikkat çekmiş yazarların hemen hepsi ya mücadeleye dolaylı olarak katılarak ya da doğrudan dahil olup hukuki soruşturmaya tabi tutularak, o dönemi bir şekilde yaşamış, mahkûm olmuş romancılarıdır. Birçoğu; romanlarında boykotlar, grevler, işçi grupları, çatışmalar, sürgünler ve işkence gibi konulara değinmiş ve dönemi tüm gerçekleriyle bazen abartılı bazen de abartısız olarak okuyucularına anlatma çabasına girmişlerdir. Tabi bunu yaparken yapıtlarının sanatsal ve estetik yönlerine gereken önemi gösterememiş, aksine basit ve anlaşılır bir anlatım yolunu tercih ederek geniş halk kitlelerine ulaşma kaygısı taşımışlardır. Bu durum, 12 Mart romanlarının özellikle o dönemlerde zevkle okunmasını sağlarken; sonrasında da ancak tarihsel değeri kapsamında okunan sosyal içerikli romanlar kategorisine dahil edilmesi neticesini doğurmuştur.

12 Mart romanları değişik açılardan ele alınarak değerlendirilmeye çalışılmıştır. Berna Moran, 12 Mart dönemi romanlarına karşılaştırmalı bir açıdan yaklaşarak Anadolu romanında çokça ele alınan fakir, zulme uğramış mazlum köylünün yerini 12 Mart öncesinde şehirlerde yaşayan nüfusla birlikte daha geniş bir halk kitlesinin aldığı vurgusunu yapmıştır. (Moran, 1994: 16) Bunun yanı sıra Moran, romanlardaki aşırı işkence sahnelerine dikkat çekerek bu vahşete maruz kalan roman kahramanlarının çaresizliğini 'edilgen' kelimesi ile tanımlarken (Moran, 1994: 14) Fethi Naci bu durumu, eserlerin alışılmadık bir içtenlik ve yapmacıktan uzak bir tarzda yazılmış olmasının göstergesi kabul ederek romanların başarılı olmalarında bu tür canlı anlatım ve ayrıntılara genişçe yer vermelerinin doğrudan etkili olduklarına dikkat çekmiştir. (Naci, 1981: 417)

Murat Belge, 12 Mart romanlarını suçluluk sorunsalı, işkence ve provokasyon perspektifinden ele alarak 12 Mart'a tanıklık edenler arasında hiyerarşi yaratan hapisane unsuru ile idealleştirme sorununu ön planda tutar. (Belge, 1994: 127) Ahmet Oktay ise, bu romanlara politik yönden yaklaşarak, anlatılanların gerçekleri ne denli yansıttığı sorusu üzerinde durur. (Oktay, 2002: 120)

Ömer Türkeş, 12 Mart romanlarını daha farklı bir açıdan inceleyerek sınırlarını daha da genişletme yolunu seçmiştir. Sadece 1980 öncesinde kaleme alınan ve günceli yansıtmaya çalışan politik romanlara değil, 1980 sonrasında yazılıp doğrudan veya dolaylı bir şekilde 12 Mart'ı konu edinen eserlere de vurgu yapmaktadır. Bunun yanı sıra Türkeş 12 Mart romanlarının, kökenlerinin halk masallarına, şarkılarına, türkülerine uzanan bir ağıta benzediğini de söyler. (Türkeş, 2000: 80-5) Medet Turan ise son zamanlarda kaleme aldığı *Türk Romanında 12 Mart* adlı kitabında, o dönemki yapıtlara edebiyat sosyolojisi açısından yaklaşarak, 12 Mart'ın ekonomik-sosyal ilişkilerinin, küçük burjuva ideolojisinin ve nesnel gerçekliğin romanlardaki yansımalarını incelemiştir. (Turan, 2008)

Bu eleştirmenlerin yanı sıra 12 Mart romanlarını doktora çerçevesinde inceleyen Çimen Günay, baskıcı ve zorba devlet yapısını toplumdaki zorba erkekle özdeşleştirir. (Günay, 2009) Romanları yüksek lisans tezi çerçevesinde inceleyen Defne Bilir, eserleri tematik yönleriyle ele almış; (Bilir, 2001) Ali Murat Akser de 1970'lerin entelektüelini tanımlanma açısından incelemiştir. (Akser, 1998)

12 Mart romanları kategorisi gibi, bu romanların politik yanlarını merkez alan eleştirel çerçeve de genişletilebilir. Çünkü, 12 Mart romanları yalnızca tutuklamalar, ardından da uygulanan işkencelerle sınırlı politik romanlar olarak kabul edilemez. Bu romanlar, ele aldıkları dönemde yaşananları farklı politik bakış açılarından yorumlamanın yanı sıra, ideolojik aidiyetten aydın olmaya, baskının yarattığı psikolojik travmalardan cinselliğe dek pek çok farklı alanda çeşitli tartışmalar geliştirmektedir. Anlatılarda şiddetin, işkencenin, iktidarın karşısında yenilgiye uğramış politik bireyler olarak konumlandırılan veya mücadele içinde konu edilen kişilerin kendileriyle yaşadıkları hesaplaşmalarının doğrultusunda, önce kendi içlerinde, daha sonra da içinde yaşadıkları topluma yabancılaştıkları vurgusu yapılmaktadır. Bu durum özellikle sosyalist hareketin ailesi burjuva sınıftan olup kendisi kapitalizmin karşısında duran bireylerinde görülür. Biz de bu çalışmamızda *Bir Düğün Gecesi* (Ağaoğlu, 2006)

romanının genç devrimci karakteri olan Ayşen'i bu kategoride değerlendirerek yabancılaşma temasına örnek teşkil etmeye çalışacağız.

Yabancılaşma Kavramına Genel Bir Bakış

“Yabancılaşma” ilk olarak felsefi bir kavram olarak ele alınmış olup tarihi çok eski çağlara uzanan, özellikle de on dokuzuncu yüzyılda Marksist ideolojiyle popülerliğini artırıp, felsefeden ekonomiye, psikolojiden sosyolojiye, kültür hayatından edebiyata kadar pek çok bilim dalına temel teşkil ederek kendini her daim yenilemiş bir kuramdır. Bu denli geniş bir sahada adından söz ettirmesine rağmen, anlamının tam olarak netliği konusunda ortak bir noktada buluşulamamıştır. Entelektüeller tarafından kullanılan tedirginlik, iletişim kopukluğu, inançsızlık, umutsuzluk, hayal kırıklığı, kişilik hastalığı, yalnızlık, uzaklaşma ve uzlaşmazlık gibi daha birçok ifadenin yabancılaşmayı tarif etmede kullanılan ortak sözcükler olduğuna şahit olunmuştur. Bu sebeple, Adalet Ağaoğlu'nun *Bir Düşün Gece*si romanında Ayşen'in yabancılaşmasını yukarıdaki tanımlardan birçoğuyla açıklamak mümkündür sanırım.

Hegel, felsefe dünyasında yabancılaşmayla ilgili tartışmaların mimarı olarak kabul edilse de bu kavram Karl Marx'ın şahsında asıl ününe kavuşarak kapısını geniş kitlelere açmayı başarmıştır. ‘Yabancılaşma’yı ruhsal bir hastalık, diğer bir ifadeyle sakatlık olarak gören Marx, buna sebep olarak da uygarlık ve bunun neticesinde meydana gelen gelir dağılımındaki haksızlık ve adaletsizlik gibi ekonomik koşulları görmektedir. (Marx, 1988: 129)

J. P. Sartre da, Marx gibi bireylerdeki yabancılaşmayı sosyo-politik ve ekonomik gelişmelerle dayandırarak özellikle II. Dünya savaşındaki sonraki modernleşme ve ekonomik faktörlerin etkisiyle toplumsal düzenin değişimi, çağın kargaşalığı ve yaşanan ahlaki ve siyasi çöküntünün sebep olduğu istikrarsızlıkların zaten yalnız olan bireyin yalnızlığını daha da derinleştirip kendi varlığını sorgulayan bir konuma getirdiğine inanır. (Sartre, 1988: 11)

Bu çalışmada inceleyeceğimiz türün roman olması dikkatlerimizi romanlarda işlenen yabancılaşma örneklerine yoğunlaştırmıştır. Bireyin aidiyet duygusunu yitirmesiyle önce kendisine, ailesine, arkadaşlarına sonrasında da içinde yaşadığı topluma, kültürüne, yönetildiği sisteme yabancılaşması romanlarda dikkatimizi çeken yabancılaşma çeşitleri içinde en çok etkili olanlardır. *Art, Affluence and Alienation* adlı kitabında, “yabancılaşmanın çağdaş romanın en etkili temalarından biri haline geldiğini” iddia eden Roy Mcmullen, bu durumun romancıların olaylar karşısındaki duruşlarını kuvvetlendirdiğini, onlara farklı dünyalar içinde dünyalar yaratma imkânı sunduğunu belirtir. Daha genel bir tanımlamayla yabancılaşma temasını, nesnel dış gerçeklikle bireyin öznel iç gerçekliği arasındaki çatışmanın gün yüzüne çıkmış hali olarak belirtir. (Mcmullen, 1968: 208-11) 12 Mart Romanlarının kahramanlarını bu çerçevede katagorize etmek sanırım yanlış olmayacaktır. 1970’li yılların politik gelişmeleri nesnel gerçeklik olarak algılanırsa kişilerin iç dünyalarında meydana gelenleri de iç gerçeklik olarak kabul etmek isabetli bir tespit olacaktır sanırım.

Dolayısıyla yabancılaşma, gerek çağdaş dünyada yaşanan siyasi ve kültürel gelişmelerin toplum ve bireyler üzerinde yarattığı etkileri irdelemek açısından, gerekse bilimdeki ilerlemelerin iç konuşma yöntemi gibi karakterlerin iç dünyasını okura yansıtacak tekniklerin oluşumuna katkısının (Adams, 1975: 13) edebiyatta nasıl mâkes bulduğunu göstermek açısından son derece dikkat çekici bir konudur. Bu nedenle felsefeciler, sosyologlar, psikologlar yabancılaşmayı tarif etmek için çağdaş oyun ve romanlardan örnekler gösterme yolunu sıkça tercih ederler.

Yirminci yüzyılın çağdaş dünya edebiyatında, yabancılaşmış veya yalnızlaşmış karakterlere verilebilecek en iyi örnekler olarak Kafka'nın *Dava* (Kafka, 2000) adlı romanının kahramanı Joseph K., ile *Değişim* (Kafka, 2000) adlı romanının baş kişisi Gregor Samsa'yı ve Albert Camus'nun *Yabancı* (Camus, 2009) adlı romanının kahramanı Mersault'u gösterebiliriz. Kafka ve Camus, önce kendilerine sonra da topluma yabancılaşan bu üç karakterin şahsında çağdaş dünyanın bireyi yabancılaştıran değerleri ve kendisine benzemeyeni yok olmaya mahkum eden toplum yapısı hakkında pek çok şey söylerler.

Yabancılaşma olgusu, Batı romanında olduğu kadar Türk romanının da başlangıçtan itibaren roman kahramanları ve karakterlerinin şahsında en iyi şekliyle işlenmeye çalışılmıştır. Özellikle yakın dönem Türk Edebiyatı temsilcilerinden Oğuz Atay'ın *Tutunamayanlar* (Atay, 1972) romanındaki Selim Işık ve Turgut Özben'le Yusuf Atılgan'ın Anayurt Oteli'nin (Atılgan, 1973) Zebercet'inin ve Aylak Adam'ın (Atılgan, 1959) ana kahramanı C.'nin şahsında burjuva yaşam koşullarının talepleri karşısında yabancılaşan, yalnızlaşan, sevgisizleşen ve ardından da hayattaki hedeflerinden saparak şizofreniye tutulan sevmeye ve sevilmeyle hasret aydınları görmektediriz.

Yirminci yüzyıl edebiyatının yabancılaşan ve yalnızlaşan kahramanlarının yukarıda sözü edilen roman kişilerinden ibaret olduğu tabii ki söylenemez; ama bu romanlar, ana karakterlerinin şahsında yabancılaşma olgusunu, temel meselelerden biri haline getirerek yabancılaşma kavramıyla ilgili daha somut bir fikir oluşmasına yardımcı olmaları sebebiyle öne çıkmaktadırlar.

12 Mart romanlarında da özellikle burjuva ailelerine mensup devrimci karakterlerin dönemin baskıcı ve dayatmacı sosyo-politik gelişmeleri karşısında içinde buldukları topluma, ailelerine ve hatta kendi dava arkadaşlarına yabancılaştıklarını görmekteyiz. Bir süre sonra, uğruna mücadele ettikleri halktan da uzaklaştıklarının farkına varmaları, içlerindeki yabancılaşma hissini daha da derinleştirerek kendi kendileriyle çelişkiye düşmelerine, kendi his dünyalarını bile tanıyamaz hale gelmelerine sebep olmuştur. .

Adalet Ağaoğlu'nun *Bir Düşün Gecesi*'nde hem devrimci hem de burjuva kimliğiyle karşımıza çıkan Ayşen'in kendi iç dünyasında yaşadığı fırtınalar, ailesi, akrabaları ve dava arkadaşları gibi yakın çevresiyle yaşadıkları olumsuzluklar, yalnızlaşmasına ve sonrasında da yabancılaşmasına yol açar.

Çalışmamızın bu bölümünde Ayşen'in yabancılaşması ve yalnızlaşması sebep-sonuç ilişkisi dahilinde derinlemesine incelenecek.

***Bir Düşün Gecesi*'nde Ayşen'in Yalnızlığı**

Adalet Ağaoğlu'nun *Bir Düşün Gecesi* isimli romanı, 12 Mart 1971 askeri müdahalesi sonrasında yazılmış bir eser olup, anlatı zamanı itibarıyla sermayeyi temsil eden burjuva bir ailenin kızı Ayşen ile gücü ve iktidarı temsil eden Tümgeneral Hayrettin Paşa'nın oğlu Ercan'ın 26 Kasım 1972 tarihli birkaç saatlik düşün törenlerini kapsamaktadır. Roman, o dönem ülke politikasına yön veren iki güç; ordu ve sermayenin işbirliğini sembolize etmesi açısından önemli bir yere sahiptir; ayrıca davetlilerin başta aydın kesim olmak üzere, ordu, akademik ve iş çevresinden olması okuyucuya sözü edilen bu karakterlerin bilinçlerinde oluşturdukları geri dönüş yöntemiyle de 1970 ve öncesinin sosyo-politik resmini çizer.

Fethi Naci *Bir Düşün Gecesi* ile ilgili olarak; 12 Mart'ı konu edinmiş birçok romanın aksine, ilk kez bu dönemi tarihsel yerine oturtan, işkence hikayelerinden ve devrimci dalkavukluktan kurtulmuş bir roman olduğu vurgusunu yapıyor. (Naci, 1981: 434) Bu romanda Ağaoğlu, sanatçıların, aydınların, öğrencilerin ve akademisyenlerin iç konuşma yöntemiyle geçmiş ve mevcut zaman dilimine ait yaşamlarını, solla tanışıp sonrasında da yollarının ayrılmasını, yaşadıkları kriz anlarını bireysel hikaye ve yaşantıları çerçevesinde işlemeye çalışmıştır. Aydınlar, sol ideolojinin içindeki varlıklarını, sermaye ile ordu arasındaki işbirliğinin teyit edildiği bir düşün ortamında sorgulayarak aynı zamanda karşı mücadele yürüttükleri unsurlarla aynı fotoğraf karesinde yer almalarının vicdani rahatsızlığını, bir süre sonra da yalnızlığa ve yabancılaşmaya giden süreci yaşarlar.

Bir Düşün Gecesi'nde görülen yabancılaşma olgusunun sadece belli başlı karakterlerde değil toplumda askeri müdahaleden olumsuz anlamda etkilenen hemen her kesime yayıldığını ve modern çağın çarkları içinde bocalayarak ayakta kalmaya çalışan insanların yazgısı haline dönüştüğünü görmekteyiz.

Biz incelememizde yabancılaşma olgusunu, romanın ana kişisi, düşünün öznesi ve nikâhı kıyılacak kişi olması sebebiyle Ayşen'in şahsında göstermeye çalışacağız. Okuyucu romanda kendi düşünü konu edinilmesine rağmen, Ayşen'in yalnızlığını ve yabancılaşmaya giden sürecini en son bölümde öğrenir. Çalışmada bu süreç, sebep-sonuç ilişkisi çerçevesinde ailesinin sosyal hayattaki konumunun arkadaşlarıyla olan ilişkisine etkisi çerçevesinde ele alınacaktır.

Yabancılaşmalarıyla ön plana çıkan karakterler bir önceki bölümde de kısaca bahsedildiği üzere, yirminci yüzyıl Avrupa ve Türk edebiyatında pek çok esere temel teşkil etmiştir. Ayşen'in durumu dikkatle incelendiğinde bu romanlarda öne çıkan kahramanlardan biraz farklı görünüyor. Ayşen fiziksel özellikleri bakımından ne Zebercet gibi çirkinliği sebebiyle toplumun dışına itilmiş biri, ne Selim Işık gibi hastalıklarla mücadele eden güçsüz bir karakter, ne de Gregor Samsa gibi sosyal hayatı kontrol eden sistemin etkisiyle böceğe dönüşmüş kurbanlardan biridir. Oğuz Atay'ın, Yusuf Atılgan'ın, ve de Kafka'nın romanlarında olduğu gibi hasta ruhlar, sakat ve özürlü bedenler, toplumdan dışlanmış karakterler gibi de değildir. Onun toplumun bir kısmı tarafından dışlanmışlığı, şahsıyla alakalı fiziksel veya psikolojik sebeplerden değil, aksine mensubu olduğu ailesinin ve mensubu olmak istediği arkadaş grubunun toplum hayatındaki konumlarından dolayıdır. Tüm bunlara kendi şahsi güçsüzlüğü de eklenince yabancılaşma süreci daha da hız kazanmıştır.

Ayşen'in yalnızlığının ve bunun neticesinde de yabancılaşmasının en önemli sebebi, anne ve babasının, okulda devrimci kimliği altında şiddetle karşı çıktığı kapitalist düzen ve burjuva yaşantısının en önemli temsilcilerinden olması ve bu durumun kişiliğinde ortaya çıkardığı sosyo-psikolojik sıkıntılardır. Bu problemler, okulda mücadelesini verdiği, sloganlarını attığı ideolojinin karşıt durumunun eve döndüğünde annesi Müjgan'ın şahsında somut bir hale gelmesi ve bunun neticesinde arkadaşları arasında kendini kabul ettirme, affettirme uğruna giriştiği varlık mücadelesidir. Bu durum Ayşen'de, hiçbir şekilde vazgeçemediği ailesi, arkadaşları ve mücadelesini verdiği ideolojisi arasındaki sıkışmışlık, diğer bir ifadeyle de arafta kalmışlık haline dönüşür.

Ayşen üniversiteye başlamasıyla birlikte sol ideolojiyle tanışır, ama bir "burjuva kızı" olduğu için arkadaşlarının dışlayıcı tutumuyla karşı karşıya kalarak yalnızlığa itilir. Desteğine en çok ihtiyaç duyduğu böyle bir zamanda ailesinden ve akrabalarından da beklediği sevgiyi ve desteği görememesi, Ayşen'in hayata küsmesine sebep olur. Ayşen'in içine sürüklendiği bu yalnızlık ve yabancılaşma olgusu, aslında Ignace Feuerlicht'in *Alienation* adlı kitabının birinci bölümünde de bahsettiği gibi, modern çağa özgü kaçınılmaz bir fenomendir. (Feuerlicht, 1978: 1-28)

Tüm bunlar, Ayşen'in müdahale edemediği, kontrolü dışında gerçekleşen olaylardır. Mensubu olduğu, içinde doğup büyüdüğü ailesine, toplum ve sistem tarafından biçilen burjuvazi konumu ve bunun üzerine arkadaşlarının kendisine takındığı tek taraflı dışlayıcı tavır, O'nun yabancılaşmasının kendi şahsı dışındaki sosyo-politik sebeplerden kaynaklandığını gösterir. Böyle bir tespit de Marx'ın, bireyin yabancılaşmasının kendisi dışındaki ekonomik ve toplumsal nedenlere dayandığı ilkesiyle açıklanabilir. (Kızıltan, 1986: 23-58) Ayşen'in toplumun ailesine yüklediği bu ekonomik ve sosyal rolün sınırlarını aşarak, bunun dışına çıkma arzusunu ve buna bağlı olarak da yalnızlaşma ve yabancılaşma hastalığına sürüklenmesini Rousseau, "yabancılaşmanın insanın toplum içindeki doğal koşullarından ayrılmaya başlamasıyla meydana geldiği" şeklinde ifade eder. (Feuerlicht, 1978: 20)

Ayşen, kolejde okuduğu yıllarda anne ve babasının arzu ettikleri gibi bir kızken, üniversite yıllarında dahil olduğu 68 öğrenci hareketi anne-babasıyla arasının açılmasına sebep olur. Bir yandan eylemlere katılıp kapitalist sistemin aleyhinde sloganlar atarken, diğer tarafta da mensubu olduğu ailesinin sosyal hayattaki sınıfsal ve maddi konumunu unutmak ve unutturmak çabasına girer; ama her denemesinde de başarısız olur. Bunda da babası ve özellikle de annesinin önemli etkilerinin olduğu görürüz. İçerdekilere para lazım olduğunda Ayşen'in maddi gücüyle bu ihtiyacı her seferinde görmesi, arkadaşlarının nezdinde ümitlerini artırır ama bu durum çok da uzun sürmez; annesinin altında en pahalı arabalarla fakülte önüne Ayşen'i almaya gelmesi, onca mücadelesini verdiği devrimci kimliğinden yoksun bırakır. Her seferinde devrimci arkadaşlarının "O babadan, o anadan devrimci kız mı çıkarmış?" (Ağaoğlu, 2006: 253) ithamlarına maruz kalan Ayşen'e, arkadaşlarının da sadece sıkışık zamanlarda babasının parası nedeniyle işe yarar olduğunu hissettiren itici ve dışlayıcı yaklaşımları kendisinde yeşermeye başlayan güven hissini de elinden alır. Dolayısıyla, Ayşen'in annesi ve babası ile ilişkisini belirleyen en önemli etken devrimci sol ideolojidir; çünkü aile onun için her daim bir engel teşkil etmektedir. Bu engeli aşamadığı sürece de Ayşen'in kendini arkadaşlarına kabul ettirip solla bütünleşmesi imkânsız görünmektedir.

Annesiyle alakalı olarak "Sanki herkesin peşine birini takanlar, benim de peşime onu taktılar. Hiçbir iz sürücü, annemden daha titiz bir izleyici olamaz" (Ağaoğlu, 2006: 264) gibi sözleri sarfetmesinin sebebi annesinin aslında sınıfsal konumudur. Ayşen'in peşinden hiç ayrılmayarak onun hiç ummadığı anlarda karşısına çıkan annesi, onu sol hareketin dışında bırakmak için elinden geleni yapar. Müjgân, fakültenin kapısına Ayşen'in çıkış saatinde onu almaya gelir ve "yanlarında zorla tutunduğu arkadaşlarının" gözleri önünde, koca, lüks arabasının camından başını dışarıya uzatarak, "hadi Ayşen, atla kızım. Defileye geç kalıyoruz" (Ağaoğlu, 2006: 253) der. Tabii, bu durum, Ayşen'in, burjuva bir aileye mensup olması sebebiyle onu dışlayan arkadaşlarının nazarında bir kez daha sınıfsal olarak ötekiliğinin teyit edilmesi anlamına gelir. Ayşen bu durum karşısında daha fazla dayanamayarak annesine "Gelme anne, gelme bir daha o arabayla, boynundaki o zincirler, inciler mincilerle fakültenin kapısına! Oturduğumuz kahvelere damlayıp durma!.." (Ağaoğlu, 2006: 254) der; hatta daha da ileri giderek "fakültenin önüne bir daha gelirsen vururum seni, anlaşıldı mı?" diyerek haykırır. Annesi böyle davranmakla aslında Ayşen'i kendine yaklaştıramadığı gibi arkadaşlarından da uzaklaştırarak, onun kişiliğindeki yabancılaşmayı tetiklemiştir.

Tüm bu olaylara bir de anne Müjgân cephesinden bakacak olursak, ortaya farklı bir manzara çıkacaktır. Kızını, mensubu olduğu aileye layık, burjuva yaşantısının bir uzantısı gibi gördüğünden, "o anarşist takımıyla, babasının inşaatına bomba koyanlarla" yaklaşmasını anlayamamaktadır. Ayşen'in

başta ailesine olmak üzere kendine karşı çıkmasını üniversiteye, “bozguncu yuvasına” başlamasıyla özdeşleştiren Müjgan, kızının yabancılaşma hastalığına tutulması pahasına, onunla ideolojik ve psikolojik bir savaş içine girer. Bu mücadelede, Müjgan, kurallarını kendisinin koyduğu tek taraflı bir strateji uygulayarak kızının zayıf kişiliği üzerinden hakimiyet kurmaya çalışır. Ayşen’in devrimci olma mücadelesine ve bu süreçteki dönüşümüne kendisini de dahil etme çabasına, kızının yalnızlaşması ve yabancılaşması pahasına onu duymazlıktan ve görmezlikten gelerek tepki göstermektedir. Müjgan’ın kızının problemleri karşısındaki duyarsızlığı, bir bakıma, kendi şahsı ve ailesinin toplum içindeki konumunu sarsacak herhangi bir riske karşı yaptığı bencilce bir manevradır. Çünkü, Müjgan, Ayşen’in reddedip karşı çıktığı burjuva sınıfına mensup bir kişilik olup bu sınıf içinde özneleşerek kendine bir kimlik kazanmıştır.

Ayşen’e Uğur’un götürüldüğü haberi ulaştığında hemen eve koşup, bunu heyecanlı heyecanlı annesiyle paylaşması esnasında, annesinin konken masasının başında kafasını kaldırıp kızına bakma tenezzülünde dahi bulunmadan “bize birer martini hazırlasana Ayşen” (Ağaoğlu, 2006: 258) şeklindeki cevabı son derece manidardır. Oysa Ayşen, “dinlesin, dinlemesin; durmadan annesine Uğur’u anlatmaktadır.” (Ağaoğlu, 2006: 258) Yine Ayşen, ülkenin sıkıntılı günlerden geçtiğini, memleketin kaynayan bir kazana döndüğünü, insanların haksız olarak öldürüldüğünü ve kendi arkadaşlarının tutuklanıp işkence gördüğü gerçeklerinden bahsettiğinde, Müjgan “kavunlar ne tatsız çıkıyor bu yıl” (Ağaoğlu, 2006: 257) diyecek kadar ilgisiz kalır kızının dünyasına. Bu hareketiyle Müjgan, kızının derdiyle dertlenip gündemine sahip çıkmayarak, sınıfının korunaklı dünyasının kodlarıyla Ayşen’e karşı ideolojik üstünlüğünü sağlamaya çalışır. Arkadaşlarının dışlayıcı ve küçümseyici tavırlarına bir de annesinin bu vurdum duymaz tavırları da ekelenince, Ayşen için yabancılaşma artık kaçınılmaz bir durum olur. Agnes Heller, Ayşen’in yaşadığı türden bu yabancılaşmayı, II. Dünya Savaşı sonrasındaki gelişmelere bağlayarak, kapitalizmin ilerlemesi ve bunun sonucunda toplumsal olanakların genişlemesiyle burjuva yaşam biçimlerinde görülen kemikleşmiş bir fenomen şeklinde izah eder. (Heller, 1992: 78-83)

Bir gün Ayşen, kendisini bir türlü kabul ettiremediği arkadaşları ona güvensin, onu beğensin diye öne atılarak bir Amerikalı’nın arabasını yakar ve gözaltına alınır. Ancak, orduyla ticareti olan babasının, paşalarla özellikle de Hayrettin Paşa’yla ilişkisi sebebiyle serbest bırakılır. Ancak bu durum, Ayşen’in arkadaşlarının nezdinde zaten burjuva kızı olarak görülürken, buna bir de hainlik ve casusluk suçlamalarının da eklenmesine sebep olur; bu da yalnızlaşması ve yabancılaşması sürecinin hızlanmasına yol açar. Roman, Ayşen’in kendine yeni bir kimlik arayışı, ailesiyle solcu arkadaşları arasında bocalayıp her iki tarafa da ait olamayışının hikâyesidir aslında. Ailesinden görmeyi özlediği sevginin eksikliğine bir de sonradan tanıştığı sol ideoloji içinde kendine bir yer edinemeyişi, kişiliğindeki parçalanmayı arttırmıştır. Arkadaşlarının bütün dışlayıcı tavırlarına karşın Ayşen’in, kendini kabul ettirmeye çalışmasının önündeki en büyük engel, Jean Paul Sartre’in bireyin yabancılaşmasının en önemli sebeplerinden biridir dediği sosyal hayattaki maddi ve sınıfsal konumudur. (Padgett, 2007: 152-3) Ayşen’in sosyal hayattaki konumlarından dolayı ailesine ilk olarak yabancılaşması, 68 öğrenci hareketine katılmasıyla başlamıştır. Derya Şenol, Ayşen’in romandaki rolünü 12 Mart’ın kurban ettiği gençlerin temsilcisi olarak yorumlayarak, onun yabancılaşmasını 60’larda sol harekete inanmış ancak bir şekilde bunun dışına itilmiş ya da sistemin gücü karşısında direncini kaybetmiş gençlerin yaşadığı yabancılaşma tezahürleri olarak özetler. (Şenol, 2009)

Amerikalı’nın arabasının yakılması eyleminden sonra babasının nüfuzu sayesinde serbest bırakılmasını, yirmi günlük özgürlüğünün sonu, tek kişilik en dar bir hücrede esaretinin ise başlangıcı olarak yorumlamıştır. (Ağaoğlu, 2006: 264) Onun bu yaklaşımı, bir topluluğun parçası olarak kurmak istediği kimliğinin faşizmi temsil eden ordu ile burjuva sınıfını temsil eden ailesinin işbirliğiyle baltalanarak, aidiyet kuramadığı bir alana çekilmesinden ileri gelir. Bu yirmi günlük zaman zarfı içinde birlikte gözaltına alındığı küçük bir memur kızı olan Gül’ün sade hayatından çok etkilenip onun yerinde olmayı arzulamıştır. Onları her gün ziyarete gelen Gül’ün babasının kızına olan ilgi ve düşkünlüğüne hayran kalmıştır. Çünkü onlarda, ailesinde göremediği samimiyeti ve sevgiyi görür. Özlemine çektiği bu değerlerden yoksun olması Ayşen’in yabancılaşmasının en önemli sebeplerinden biridir. Gül’ün dışında arkadaşlarından da sevgi ve ilgi görememesi hatta ve hatta hain olarak ilân edilmesi kendisini daha da yabancılaştırmıştır. 12 Mart 1971 askeri müdahalesinin de toplumdaki en küçük sosyal birim olan aileden başlayıp toplumun neredeyse bütün kesimlerine yayılmış olan nesiller-arası ve nesiller-içi yabancılaşma olgusunu tetiklediğini görmekteyiz. Robert K. Merton, bu tür yabancılaşmayı toplumsal yabancılaşma olarak izah eder. (Ege, 2000: 19-32) Bu romanda olaylara anne-baba-evlat-devrimci perspektifinden bakıldığında yaşam tarzları, hayata bakışları ve beklentileri birbirinden tamamen farklı sosyal ve ideolojik

kesimlerin mevcudiyeti, bu kesimler içinde de bireylerin ortak değer ve amaçlar çerçevesinde bir noktada buluşamaması, Merton'un yukarıdaki tanımına uymaktadır.

Ayşen'e, içerde geçen -kendi tabiriyle- yirmi günlük özgürlüğünün babasının yardımıyla tekrar tutsaklığa dönüşmesinden kısa bir süre sonra, sevgilisi Uğur'un da gözaltına alındığı haberi ulaşınca bir kurtarıcı gibi gördüğü Uğur'u da böylece kaybetmiş olur. Devrimci erkek karakter olarak Uğur, Ayşen'in devrimci öğrencilerle olan irtibatını sağlayıp güçlendiren kişidir. Ayşen'i, arkadaşlarının her daim dışlayıcı tavırları karşısında savunan, özellikle de fakültenin ilk yıllarından beri, arkadaşlarının "sen karışma bu işlere küçük hanım, hadi bakalım annenle berbere", "kardeşim, Uğur, ne getiriyorsun o satılmışın kızını bizim yanımıza?" (Ağaoğlu, 2006: 260) ithamlarına direnebilmesini Uğur'un varlığına bağlar Ayşen. Fakat Uğur'un bu kollayıcı rolü Ayşen'in gözaltından çıkarılması üzerine sona ermiş, böylelikle Uğur da, onu yalnızlığa ve yabancılığa mahkûm edenlere dahil olmuştur. Hatta son mektubunda Ayşen'e, "hadi kızım hadi, bizim işimiz bize, senin işin sana" (Ağaoğlu, 2006: 253) diyerek onun yalnızlığını tasdik etmiştir. Böylelikle Ayşen, dünyadaki tek dayanağının da kendisinden kopmasıyla tamamen yalnızlaşmış, topluma yabancılaştırmıştır.

"Bu kentte Ayşen diye bir kızın onca kimsesi arasında kimsesiz olduğunu kim bilebilir? İnce, uzun, belki güzel; iyi bakımlı, iyi giyimli, blucini kendisine çok yakışan bir Çankaya kızının ölümü dileyecek denli yalnız olduğunu, çıkmazda olduğunu kim bilebilir? (...) Birini seven biri var mı acaba bu kentte? "Kahrolsun faşizm!" diye bağırmasa da? (...) Tozlu, puslu bir sıcak altında soluyan kente bakıyorum. Bu kentte korkusuz tek kişi yok sanki. Sevmekten korkmayan kimse yok. (Ağaoğlu, 2006: 264)"

Çevresinde kendine yakın diyebileceği insanların tümüyle olan iletişimsizliği, sevgiye olan susamışlığı, Ayşen'in hem ailesi hem de devrimci arkadaşlarıyla olan ilişkisini koparması ve hiçbir yere tutunamaz hale gelmesi, onu yine sevgisizlik üzerine bina edilmiş başka bir ilişkiye, Ercan'la evlenmeye iter. Eleştirilen Derya Şenol, bu evliliği Ayşen'in intiharı olarak yorumlayarak Ayşen'in yenilgiyi kabul ettiği vurgusunu yapar. (Şenol, 2009: 33) Ayşen'e göre ise bu karar, "Öç almak için evlenilir mi hiç?" diyerek, evliliğiyle, kendisini dışlayan, onu aralarına almayan arkadaşlarından intikam almak ve bununla da yetinmeyip mensubu olduğu burjuva tipi ailesine yabancılaşarak onlardan uzaklaşmayı hedeflemektedir. Çünkü gittikçe yalnızlaşan Ayşen, sonunda Ercan'ın "kendi evin olsa, çevreni, dostlarını kendin seçebilirdin en azından. Anneni babanı daha az görür, arkadaşlarınla da sınırlarını kendinin belirleyeceği bir ilişki içinde olabilirdin" (Ağaoğlu, 2006: 279) şeklindeki telkinlerini bir nevi kurtuluş yolu olarak görüp evliliği kabul etmek zorunda kalır. Çevresinden kopmak pahasına, anne ve babasını görmemek arzusuyla Ercan'ın teklifine evet diyen Ayşen'in ruh haleti, "Yabancılaşıma, refah toplumlarında sevgi, saygı, şefkat, onur, cesaret, doğruluk, dürüstlük gibi insanın ayakta kalmasını sağlayacak değerlerden giderek uzaklaşmasıdır" (Kızıltan, 1986: 66) diyen Güven Savaş ile Barry L. Padgett'in 'sebebini kişinin sosyal hayattaki maddi konumu ve sınıfsal özelliği tayin eder' ifadeleriyle tanımlanabilir. (Padgett, 2007: 152)

Ayşen'in, mutsuz olacağını bile bile başka bir maceraya atılması aslında kendi eliyle intiharını tasdik etmesi anlamına gelirken, buna gerekçe olarak da, arkadaşlarının solcu görünüşleri altında Ercan'dan "bin kez daha robot" (Ağaoğlu, 2006: 232) olduklarını düşünürken onları samimiyetten ve sevgiden yoksun bir grup olarak tanımlamasıdır. Romanda Ayşen, bu çaresiz ve bitkin haliyle sembolik olarak, 12 Mart'ın kurban ettiği gençlerin temsilcisi olarak yerini alır. Onun yabancılaşması 60'larda sol harekete inanmış ama bir süre sonra sevdiklerine yabancılaşarak ailesi ve sosyal hayatın dışına itilmiş ya da sistemin gücü karşısında direncini kaybetmiş gençlerin yaşadığı yabancılaşıma tezahürlerini örnekler. Ayşen'i bu düğüne sürükleyen anne babası, arkadaşları ve yalnızlığıdır. Neticesi ise hiçbir dala tutunamayarak her şeye yabancılaşmasıdır.

Ayşen'in sırf intikam alma duygusuyla kendini daha da mutsuz yapacağı bir evliliğe girişmesi, mutluluk ile mutsuzluluk arasında ârafta kalmışlık halidir. Ayşen'in Erich Fromm'un yabancılaşmayı tanımlarken kullandığı 'kişilik hastalığına' tutulduğu (Kızıltan, 1986: 54-62) ve bunun etkisiyle de evlilik kararı aldığını söylemek sanırım yanlış olmayacaktır. Ayşen'in yapmış olduğu evliliğin kendisine mutluluk getirmeyeceğini, aksine bu durumun yalnızlığını daha da derinleştireceğinin farkında olması bir nevi çaresizliğinin göstergesidir.

Bu çaresizlik Ayşen'i ciddi bir bunalıma, daha sonrasında da iç konuşma yöntemiyle ruhunda başta kendi kimliği olmak üzere, ailesi ve arkadaşlarını sorgulamaya iter. Bu, tek başına yabancılaşmanın göstergesi olmasa da, onun kendisini ve çevresindekileri sorguluyor olmasını ve diğer insanlarla arasına

belli bir mesafe koyup ilişkilerini bu çerçevede devam ettirmeye çalışmasını, yabancılaşmanın başlaması olarak kabul etmek mümkündür.

Roman, hiçbir neticeye ulaşmadan Ayşen ve annesi Müjgan'ın diğer davetliler gibi Anadolu Kulübünü terk etmesiyle bitiyor. Sonuçta Ayşen, kendisiyle gönül verdiği sol ideoloji arasında engel teşkil eden ve bir türlü kaçamadığı ailesinin sınıfsal konumundan kurtulmayı, Ercan'la evlenmekte bularak kendine bir öznellik çıkarma yoluna gitmiştir. Müjgan ise bu düğünle bir kez daha kızının arzu, istek ve hayallerine kör ve sağır kalarak kalın duvarlar içinde muhafaza ettiği öznelliğini daha da pekiştirerek kendince kızının yalnızlaşması ve yabancılaşması pahasına Ayşen'i "açlıktan nefesi kokan solcu arkadaşlarının (Ağaoğlu, 2006: 254) arasından çekip kurtarmıştır.

Sonuç

İlk kez, G. W. Friderich Hegel'in şahsında felsefe dünyasında tartışılmaya başlanan (Hegel, 1977), J. J. Rousseau ile politik kavramlar arasına giren (Kılıç, 1984) ve Karl Marx ile de popülerliğinin doruğuna ulaşan 'yabancılaşma' olgusu; felsefe, sosyoloji, psikoloji ve politika gibi birçok sahaya konu olurken kültürel hayatta özellikle de edebiyat dünyasında da kendine genişçe yer bulmuştur.

Kafka ve Albert Camus gibi yazarlarla dünya edebiyatında etkin olan yabancılaşma kavramı Tanzimat dönemi ve sonrası Modern Türk edebiyatında da sıkça karşılaşılan bir durum olmuştur.

Bu çalışmada, Adalet Ağaoğlu'nun *Bir Düğün Gecesi* romanının ana kahramanlarından biri olan Ayşen'in anne-babası ve arkadaşlarıyla yaşadığı çatışma, bunun neticesinde de kişiliğinde beliren yabancılaşma olgusu sebep-sonuç ilişkisi dahilinde tanımlanarak analiz edilmeye çalışıldı.

Romanda Ayşen kendi kişiliğini, hem annesinin sınıfsal konumu, hem de sol ideolojiyi arkadaşlarının şahsında sorgulayarak, sancılı bir arada kalmışlık üzerinden kazanmaya çalışmaktadır. En çok ihtiyacı olan olgu ise sevgi ve anlayıştır; ne anne-babasından ve ne de gönül verdiği idealist arkadaşlarından hakettiği sevgi ve saygıyı görmektedir. Buna sebep, okulda karşı çıktığı kapitalist ideolojinin evinde ailesinin şahsında somut hale gelmesidir. Netice olarak da bu duruma engel olamayarak arkadaşları tarafından dışlanmasıdır.

Her iki durumda da başarısız olan Ayşen, ne arkadaşlarına ve ailesine kendini kabul ettirebilmiş ne de onların sevgilerine mazhar olabilmıştır. Tüm bu hayal kırıklıkları onu başka bir sonu olmayan maceraya sürükleyip sevmeden evlenmek zorunda bırakmıştır. Bu olumsuzlukların sorumlusu olarak da Ayşen, hem ailesini, hem de arkadaşlarının şahsında sol ideolojiyi görmektedir. Böylelikle, solla olan ilişkisini annesiyle arasındaki ilişkiyle özdeşleştirerek, annesine karşı sol söylemin içinden konuşur, bir yandan da kendi içinde solla hesaplaşır.

KAYNAKÇA

- ADAMS, M. Ian (1975). *Three Authors of Alienation: Bombal, Onetti, Carpentier*, Texas: University of Texas Press.
- AĞAOĞLU, Adalet (2006). *Bir Düğün Gecesi*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- AKSER, Ali Murat (1999). *The Lost Battle: Representations of The Intellectual in The 12 March Novels*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi, Atatürk Institute for Modern Turkish History.
- ATAY, Oğuz (1972). *Tutunamayanlar*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- ATILGAN, Yusuf (1973). *Anayurt Oteli*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- (1959). *Aylak Adam*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- BELGE, Murat (1994). *Edebiyat Üstüne Yazılar*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- BİLİR, Defne (2001). *12 Mart Romanları Tematik İnceleme 1970 -1980*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- CAMUS, Albert (2009). *Yabancı*, İstanbul: Can Yayınları.
- EGE, Ufuk (2000). *Batu Kültüründe Yabancılaşma Kuramları ve David Storey'nin Romanlarında Yabancılaşma Teması*, Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları.
- FEUERLICHT, Ignace (1978). *Alienation: From Past to the Future*, Westport: Greenwood Press.
- GÜNAY, Çimen (2009). *Cold War Masculinities in Turkish Literature: A Survey of March 12 Novels*, Leiden: Leiden University Press.
- HEGEL, Wilhelm Georg Friedrich (1977). *Phenomenology of Mind*, Oxford: Oxford University Press.
- HELLER, Agnes (1992) "Varoluşçuluk, Yabancılaşma, Postmodernizm: Günlük Yaşam Modellerinde Değişim Araçları Olarak Kültürel Hareketler", *Birikim*, S. 42.
- KAFKA, Franz (2000). *Dava*, İstanbul: Cem Yayınları.
- (2000). *Değişim*, İstanbul: Cem Yayınları.
- KILIÇ, Sadık (1984). *Yabancılaşma, İnsana Karşı Toplumsal Süreç*, İstanbul: Fatih Yayınevi Matbaası.
- KIZILTAN, Güven Savaş (1986). *Çağımızda Yabancılaşma Sorunu*, İstanbul: Metiş Yayınları.
- MARX, Karl (1988). *Economic and Philosophic Manuscripts of 1844*, New York: Prometheus Books.
- MCMULLEN, Roy (1968). *Art, Affluence and Alienation*, New York: Frederick A. Praeger Publishers.
- MORAN, Berna (1994). *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış 3*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1994.

- NACI, Fethi (1981). *Türkiye'de Roman ve Toplumsal Değişme*, İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- OKTAY, Ahmet (2002). *Türkiye'de Popüler Kültür*, İstanbul: Everest Yayınları.
- PADGETT, Barry (2007). *Marx and Alienation in Contemporary Society*, New York: The Continuum International Publishing Group.
- SARTRE, J. P (1988). *Varoluşçuluk (Exiztentializme)* çev. Asım Bezirci, İstanbul: Yazko.
- ŞENOL, Derya (2009). *Dar Zamanlarda Yabancılaşan Bir Şey*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi.
- TURAN, Medet (2008). *Türk Romanında 12 Mart*, İstanbul: Dönence Yayınları.
- TÜRKEŞ, Ömer (2000). "Romanda 12 Mart Suretleri ve 68 Kuşağı", *Birikim*, S. 132.